

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

БОНДАРЕНКО ВІКТОР ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 343.35

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ
ПОВОДЖЕННЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ
НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Созанський Тарас Іванович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінального права та
кримінології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Карчевський Микола Віталійович,
Луганський державний університет внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка,
проректор;

кандидат юридичних наук, доцент
Балобанова Дар'я Олександрівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права

Захист відбудеться «28» грудня 2016 року о 11³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «26» листопада 2016 року.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. В. Авраменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність дослідження питань кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (далі – СТЗНОІ) зумовлена неоднозначним ставленням науковців, практиків та суспільства загалом до цієї проблеми.

Наявні у законодавстві та правозастосуванні проблеми щодо відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ чітко відображено не лише в наукових публікаціях чи виступах, а й у засобах масової інформації тощо. Щораз частіше законодавчий орган звинувачують в умисному безпідставному посиленні кримінальної відповідальності за діяння зі СТЗНОІ, що явно не узгоджується з державною політикою стосовно активного викриття корупційних проявів, документування протиправних дій інших осіб та ін.

Більшість пересічних громадян не усвідомлюють, у чому полягає суспільна небезпека діянь, пов'язаних із придбанням, збутом чи використанням технічних засобів, які за своїми технічними характеристиками можуть бути застосовані як засоби негласного отримання інформації, якщо вони використовуються з метою забезпечення чи охорони власних інтересів, майна тощо. То більше, що відповідні засоби є у вільному доступі і в українських, і в міжнародних Інтернет-магазинах. Часто особи дізнаються, що такі засоби належать до СТЗНОІ, лише після придбання і порушення стосовно них кримінальних проваджень, якщо такий засіб визнається предметом злочину відповідною експертизою, тобто зазвичай наявне об'єктивне ставлення у вину, що суперечить положенням чинного КК України. Це обумовлено тим, що чіткого нормативного врегулювання порядку обігу СТЗНОІ в Україні немає. Ці питання регламентуються лише відомчими нормативними актами, окремі з яких мають гриф обмеженого доступу, а отже, пересічна людина не має змоги ознайомитися з ними.

Відтак, склалася ситуація, коли незаконне поводження зі СТЗНОІ, з огляду на ймовірне порушення прав людини за їх незаконного використання, неодмінно має передбачати відповідальність. Водночас нормативне врегулювання питання визнання технічних засобів такими, що належать до СТЗНОІ, є незадовільним, а питання про можливість використання таких засобів без протиправної мети, наприклад, для забезпечення власної безпеки чи інших особистих потреб, не отримало належної наукової розробки та відображення у законі.

Негативна оцінка надмірної криміналізації діянь зі СТЗНОІ пов'язана з тим, що кількість кримінальних проваджень за ст. 359 КК України різко зросла саме після посилення кримінальної відповідальності за цією статтею у 2010 році, коли законодавець не обґрунтовано криміналізував, окрім

використання таких засобів, їх придбання і збут. Придбання і збут СТЗНОІ, якщо такі дії здійснювалися з метою подальшого їх використання для негласного отримання інформації, містили ознаки готування або замаху на відповідний злочин.

У вітчизняній кримінально-правовій науці питання про кримінально-правову відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ на монографічному рівні не розроблено. Однак частково проблеми відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ висвітлено у розвідках П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, В. І. Возьного, В. О. Гацелюка, Б. Є. Драп'ятого, О. О. Дудорова, Д. Ю. Кондратова, Т. В. Лутак, М. І. Мельника, О. Ф. Пасеки, Є. О. Письменського, М. І. Хавронюка, М. І. Цимбал та ін.

Питання про поводження зі СТЗНОІ також були предметом уваги інших кримінально-правових досліджень, зокрема у межах розробки питань інформаційної безпеки України, таких науковців, як Д. С. Азаров, Ю. П. Дзюба, О. П. Горпинюк, М. В. Карчевський, С. Я. Лихова, Н. А. Савінова та ін.

Проте чимало питань, що стосуються проблем кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ, залишаються невирішеними або спірними. Наприклад, не мають єдиного вирішення такі питання: про місце складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України, у системі Особливої частини КК України; щодо визначення предмета цього складу злочину, а саме, за якими критеріями та ознаками технічні засоби відносять до СТЗНОІ; які саме діяння повинні бути кримінально караними; чи доцільно взагалі встановлювати кримінальну відповідальність за ст. 359 КК України тощо.

Викладене підтверджує значущість проблеми, необхідність та своєчасність проведення цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри кримінального права та криминології факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія злочинам, підслідним ОВС: правові, криминологічні та криміналістичні аспекти» на 2012–2015 і 2015–2018 роки (номери державної реєстрації 0112U007493 та 0115U006501).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – здійснити комплексний аналіз питань відповідальності за незаконні дії зі СТЗНОІ, окреслити основні напрями вдосконалення кримінального законодавства з приводу регламентації відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ.

Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *задач*:

– визначити стан теоретичної розробки проблем кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ;

– виокремити обставини, що соціально обумовлюють потребу у встановленні кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ;

– розглянути зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ;

– з'ясувати об'єктивні ознаки складу злочину, незаконні придбання, збут або використання СТЗНОІ;

– охарактеризувати суб'єктивні ознаки складу злочину «незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації»;

– з'ясувати питання кваліфікації злочину щодо незаконного придбання, збуту або використання СТЗНОІ;

– встановити обґрунтованість передбачених видів і розмірів покарання за незаконні придбання, збут або використання СТЗНОІ та доцільність їх застосування.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері обігу спеціальних технічних засобів, що можуть бути використані для негласного отримання інформації.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації.

Науково-теоретичною базою дисертації є праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права та довідково-енциклопедична література. Дослідження окреслених проблем виконано з урахуванням положень, що викладені в роботах і вітчизняних, і зарубіжних науковців. Нормативну базу дослідження становлять КК України, закони України, а також чинне кримінальне законодавство деяких зарубіжних держав.

Емпірична база дослідження охоплює матеріали судової практики різних регіонів України за період із 2011 до 2015 року, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України. Загалом проаналізовано 203 вироки у справах про вчинення злочинів, передбачених ст. 359 КК України.

Методи дослідження. З огляду на зазначені у дисертаційній роботі мету і задачі, а також із урахуванням об'єкта і предмета дослідження, застосовано такі методи: діалектичний (для визначення понятійного апарату дослідження); логічного аналізу (для вдосконалення КК України в частині регламентації кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ); історико-правовий – під час дослідження та аналізу злочинів і правопорушень, які передбачають відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ, на різних історичних етапах формування кримінального законодавства; формально-юридичний (для аналізу системи правових норм, що встановлюють відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ); метод тлумачення права (під час з'ясування та роз'яснення особливостей об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують незаконне придбання, збут або використання СТЗНОІ, та інші суміжні склади злочину); узагальнення (в

частині виокремлення практично значущих висновків на підставі окремих досліджень); порівняльно-правовий (для визначення особливостей регламентації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним поводженням зі СТЗНОІ, у кримінальних кодексах деяких зарубіжних держав та вітчизняному законодавстві), статистичний (у процесі аналізу матеріалів судової практики різних регіонів України стосовно вчинення незаконного придбання, збуту або використання СТЗНОІ); системно-структурний (у процесі відмежування незаконного придбання, збуту чи використання СТЗНОІ від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами та кваліфікацією відповідних посягань). Ці та інші наукові методи і прийоми використано у взаємозв'язку для всебічного аналізу, обґрунтування теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним кримінально-правовим дослідженням питань кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ. У результаті проведеної розвідки отримано низку науково-теоретичних результатів, які мають значення не лише для науки кримінального права, а й для вдосконалення чинного кримінального законодавства України та діяльності правоохоронних органів. Найвагомішими результатами, що мають наукову новизну, а також вказують на особистий внесок автора у кримінально-правове регулювання відносин у сфері обігу СТЗНОІ, є такі:

вперше:

– запропоновано відмовитись у КК України від поняття СТЗНОІ. Аргументами для цього є: а) критерії віднесення певних технічних засобів до СТЗНОІ, які використовуються у сучасній правозастосовній практиці, й ті, що пропонуються науковцями, не є чіткими; б) відмежувати за такими критеріями СТЗНОІ від будь-якого іншого засобу, за допомогою якого може здійснюватись отримання чи фіксація інформації, неможливо; в) така ознака, як «негласність» отримання інформації, не може визначатись лише технічними характеристиками відповідних засобів. Натомість пропонується використовувати поняття «технічний засіб, призначений для отримання інформації», а ознаку негласності забезпечуватиме спосіб його використання (приховане використання);

– доведено необґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності за придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів, що можуть використовуватись для негласного отримання інформації, з ігноруванням мети вчинення таких дій. Доведено, що суспільна небезпека таких діянь виникає лише у разі неправомірного використання таких засобів для отримання інформації негласно, або з метою її подальшого неправомірного використання, або якщо внаслідок таких дій порушується право інших осіб на приватність. Водночас констатовано відсутність реальної суспільної небезпеки під час

застосування спеціальних технічних засобів, котрі можуть використовуватись для негласного отримання інформації з метою забезпечення власної безпеки, охорони майна тощо;

– обґрунтовано доцільність передбачити кримінальну відповідальність за отримання інформації про вчинене діяння з прихованим використанням технічних засобів, призначених для отримання інформації, як за кваліфікований склад у таких статтях: 111, 114, 159, 163, 176, 177, 182, 231, 232-1, 330, 361, 361-2, 362, 376-1 КК України. Доцільність передбачення кваліфікованого виду прихованого використання технічних засобів для отримання інформації у цих складах злочинів підтверджується змістом охоронюваних інтересів та їх конструкцією;

удосконалено:

– положення про те, що декриміналізація діянь, передбачених у чинній редакції ст. 359 КК України, відповідає загальним положенням про декриміналізацію. Виокремлено такі підстави можливості та доцільності декриміналізації незаконного поводження зі СТЗНОІ: 1) суспільна небезпека таких діянь, як придбання, збут або використання технічних засобів, що можуть використовуватись для негласного отримання інформації, без інших додаткових умов, з позиції заподіяння реальної шкоди; 2) поширеність діянь; 3) ефективність протидії цим проявам кримінально-правовими засобами; 4) ставлення суспільства до впровадження або припинення регулювання цих відносин кримінально-правовими засобами; 5) наукове обґрунтування;

– підходи до розуміння об'єктів незаконного придбання, збуту або використання СТЗНОІ. Встановлено, що вчинення таких діянь може спричиняти шкоду або створювати загрозу її спричинення таким суспільним відносинам: а) основам національної безпеки; б) порядку обігу інформації про особу; в) виборчим та іншим особистим правам людини і громадянина; г) господарській діяльності; ґ) суспільним відносинам у сфері охорони службової інформації; д) суспільним відносинам у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; е) правосуддю;

дістали подальший розвиток:

– теоретичні положення про доцільність визначення родовим об'єктом цієї групи злочинів – порядок управління. Доведено, що авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може виступати в деяких випадках додатковим об'єктом;

– положення про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Зокрема, доведено, що у разі вчинення уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння з прихованим застосуванням технічних засобів отримання інформації до таких юридичних осіб доцільно застосовувати заходи кримінально-правового характеру;

– положення про підстави криміналізації та декриміналізації. Зокрема, запропоновано вважати обставиною, що свідчить про надмірність криміналізації, систематичне застосування судами за вчинення відповідного злочину положень ст. 75 КК України або призначення мінімального покарання.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами дисертаційної роботи положення мають і теоретичне, і прикладне значення. Передовсім наукові положення можуть бути використані:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України в частині усунення недоліків і внесення відповідних змін до окремих статей КК України, якими передбачена кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ;

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних злочинних посягань, розмежування суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими кримінально-правовими нормами;

– у навчальному процесі – під час викладання курсу Особливої частини кримінального права України та відповідних спецкурсів (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 12.10.2016 р.);

– у науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних та практичних проблем кримінально-правової охорони порядку використання СТЗНОІ.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднено на таких науково-практичних конференціях: «Проблеми правової реформи та розбудова громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 2014 р.); «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (м. Івано-Франківськ, 2014 р.); «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах» (м. Львів, 2015 р.); «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності» (м. Одеса, 2015 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано п'ять наукових статей (із них – чотири у фахових виданнях України, одна – у зарубіжному періодичному науковому виданні) та шість тез виступів на науково-практичних заходах.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, із них 172 – основний текст, список використаних джерел (220 найменувань) викладено на 25 сторінках та 2 додатки – на 8 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, охарактеризовано мету і задачі, об'єкт і предмет дослідження, висвітлено методологічну, науково-теоретичну та емпіричну основи дисертації, сформульовано основні положення наукової новизни та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію та публікацію основних результатів дослідження.

Розділ I «Загальні засади дослідження питань кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукової розробки питань про відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації у кримінальному праві України»* на підставі аналізу наукових досліджень виокремлено низку питань, що розглядаються неоднозначно, та деякі невіршені питання. До питань, що не мають одностайності, належать: визначення на основі положень, які встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ у КК України, підходів до розуміння предмета злочину, передбаченого ст. 359 КК України; встановлення моменту закінчення цього злочину, змісту вини у таких злочинах; з'ясування мети при вчиненні цього злочину тощо. Серед невіршених виокремлено питання про ймовірність застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб у разі вчинення діянь, передбачених ст. 359 КК України (за наявності підстав), а також встановлення меж криміналізації незаконного поводження зі СТЗНОІ тощо.

У підрозділі 1.2 *«Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України»* охарактеризовано основні підходи до криміналізації та декриміналізації діянь у науці кримінального права. Перевірено відповідність чинної редакції ст. 359 КК України таким критеріям. Здійснено детальний аналіз розроблених законопроектів щодо змін та доповнень КК України в частині відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ. Доведено доцільність декриміналізації діянь, передбачених ст. 359 КК, у чинній редакції.

У підрозділі 1.3 *«Кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за законодавством окремих зарубіжних держав»* зналізовано положення, що регулюють відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ у кримінальних кодексах деяких зарубіжних держав. Зокрема, виокремлено дві групи таких кримінальних кодексів: пострадянські та інші, у яких по-різному

вирішується питання про відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ. З'ясовано, що ні у кодексах пострадянських держав, ні у досліджуваних кодексах інших зарубіжних держав немає чітко сформульованого поняття СТЗНОІ, а в окремих кримінальних кодексах зарубіжних держав не вимагається застосування саме СТЗНОІ, відповідальність залежить від способу фіксації інформації, з якою метою це вчинено, за яких обставин тощо. Констатовано, що в КК України передбачено найсуворіше покарання, порівняно з усіма кримінальними кодексами зарубіжних держав, котрі передбачають відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України» складається з 4 підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Об'єкт незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» розглянуто питання про виокремлення у науці кримінального права підходи до розуміння об'єкта складу злочину загалом та об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України. Зокрема, дослідження родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом XV Особливої частини КК України, дає підстави для підтвердження позиції науковців, які вважають невдалою цю дефініцію через авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Отож, набули подальшого розвитку теоретичні положення про доцільність визначення родовим об'єктом цієї групи злочинів – порядок управління. Водночас авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може бути в деяких випадках додатковим об'єктом.

Аналіз теоретичних положень змісту суспільних відносин у сфері забезпечення авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері порядку управління вказує на те, що вони не можуть бути безпосереднім об'єктом незаконного поводження зі СТЗНОІ. При визначенні суспільних відносин, яким може спричинитися шкода внаслідок незаконного придбання, зберігання чи використання СТЗНОІ, встановлено, що незаконне поводження з такими засобами не завжди заподіює шкоду суспільним відносинам, а отже, не завжди повинно визнаватися злочином.

У пункті 2.1.1 «Предмет незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» йдеться, що відсутність законодавчого визначення СТЗНОІ обумовлено тим, що сьогодні немає однастайності серед науковців та практиків у галузі кримінального права з приводу того, які саме технічні засоби слід відносити до СТЗНОІ. Назва статті в частині предмета цього складу злочину не відповідає положенням її диспозиції, оскільки у назві зазначається про спеціальні

технічні засоби отримання інформації, а у диспозиції – про спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Вказано, що визначення поняття СТЗНОІ занадто абстрактне. Отже, ця обставина надає правозастосовним органам надто широкі межі його тлумачення, що аж ніяк не сприяє належній реалізації завдань кримінального законодавства та дотриманню принципів кримінального права. Ні дефініція СТЗНОІ, ні критерії їх визначення не уможливають однозначного відмежування СТЗНОІ від будь-яких інших засобів, за допомогою яких може здійснюватись отримання та фіксація інформації.

Підрозділ 2.2 «Об'єктивна сторона незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» розкриває основні положення щодо розуміння зазначених у диспозиції діянь, у яких проявляється незаконне поводження зі СТЗНОІ. Так, під незаконним придбанням СТЗНОІ пропонується розуміти будь-які способи набуття зазначених засобів у супереч порядку, встановленому законодавством України. Способами такого набуття можуть бути купівля, обмін, одержання у подарунок, відшкодування боргу тощо. Збутом СТЗНОІ визначено будь-які оплатні чи безоплатні форми реалізації цих засобів у супереч встановленого законодавством порядку. Використання СТЗНОІ полягає у їх застосуванні за призначенням – негласному отриманні інформації. Обґрунтовано, що використання цих засобів із будь-якою іншою метою не становить належного рівня суспільної небезпеки, а тому не повинно визнаватися кримінально караним. Виокремлено як найбільш застосовуваний (за результатами аналізу судової практики) спосіб вчинення цього злочину: придбання – 163 вироків (81%), збут – 56 вироків (28%) і використання – 18 вироків суду (9%).

Підрозділ 2.3 «Суб'єкт незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» містить результати дослідження суб'єкта аналізованого злочину як фізичної, осудної особи, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за діяння, передбачені ст. 359 КК України. Розглянуто питання відповідальності службової особи та відповідну діяльність юридичної особи, що може становити ознаки складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України.

Аналіз поняття суб'єкта цього складу злочину загалом дає підстави для припущення про ймовірність застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі вчинення уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння з прихованим застосуванням технічних засобів отримання інформації.

Підрозділ 2.4 «Суб'єктивна сторона незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації» присвячено висвітленню підходів до розуміння цього елемента у складі злочину, передбаченого ст. 359 КК України. Констатовано, що суб'єктивна

сторона у складі аналізованого злочину є найбільш проблемним елементом. Це пов'язано з нечіткістю поняття СТЗНОІ, а відтак необхідністю (непотрібністю) врахування ступеня усвідомлення особою ознак відповідного предмета та суспільно небезпечного характеру свого діяння. Наведено приклади неправильного встановлення ознак суб'єктивної сторони в діянні винного у судовій практиці.

Розділ 3 «Кваліфікація та караність злочинів, предметом яких є спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації за кримінальним правом України» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Кваліфікація незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України» здійснено аналіз судової практики щодо застосування ст. 359 КК України та продемонстровано розбіжності у підходах суддів стосовно кваліфікації діянь, пов'язаних із незаконним поводженням зі СТЗНОІ. На підставі прикладів судової практики визначено типові помилки під час кваліфікації вчиненого діяння за ст. 359 КК України у предметі цього злочину щодо конкуренції та сукупності злочинів.

Підрозділ 3.2 «Караність незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України» присвячений аналізу санкцій відповідних частин ст. 359 КК України та видів і розмірів покарань, що були реально призначені судами України.

Заналізовано судові рішення (період із 2011 до червня 2016 року), що засвідчило, що в абсолютній більшості випадків за вчинення злочинів, передбачених ст. 359 КК України, суд призначає покарання у виді штрафу – 140 вироків, що становить 69%. Вироків, у яких судді приймали рішення про призначення покарання у виді позбавлення волі зі звільненням від подальшого відбування покарання та призначення іспитового строку, значно менше – 47, що становить 23,2% від їхньої загальної кількості. Реальне позбавлення волі застосовувалось лише у 4 випадках (2%). Вивчення судової практики підтвердило позицію про надмірну суворість покарань, передбачених у ст. 359 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблем кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ. У процесі дослідження теоретичних і практичних аспектів проблеми одержано такі основні висновки:

1. Використання технічних засобів фіксації та передачі інформації набуло широкого використання у повсякденному житті. Тому встановлення

будь-яких обмежень чи заборон щодо поводження з цими технічними засобами, враховуючи лише їхні технічні характеристики, викликає негативну реакцію у суспільстві. Встановлена у ст. 359 КК України кримінальна відповідальність за придбання, збут та використання СТЗНОІ не сприймається суспільством як належне вирішення проблематики цього питання. Притягнення до кримінальної відповідальності осіб, котрі придбали, збули або використовували мініатюрні технічні засоби фіксації та передачі інформації для власної безпеки, охорони майна тощо, суспільство сприймає негативно.

2. Доведено, що численні законодавчі ініціативи з удосконалення положень про кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ зазвичай є однотипними, а запропоновані у них зміни та доповнення є доволі поверхневими. Усі подані на експертизу законопроекти отримали негативні висновки і Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, і провідних науковців у галузі кримінального права. Це свідчить про відсутність ґрунтовного підходу до вивчення цього питання та водночас про актуальність досліджуваної проблематики.

Проаналізовано викладені у науці кримінального права критерії криміналізації, виокремлено підстави декриміналізації незаконного поводження зі СТЗНОІ: 1) суспільна небезпека таких діянь, як придбання, збут або використання технічних засобів, що можуть застосовуватися для негласного отримання інформації без інших додаткових умов, з позиції заподіяння реальної шкоди; 2) поширеність діянь; 3) ефективність протидії цим проявам кримінально-правовими засобами; 4) ставлення суспільства до впровадження або припинення регулювання цих відносин кримінально-правовими засобами; 5) наукове обґрунтування.

3. Визначено КК зарубіжних держав, де встановлено кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ, та вирізнено такі загальні тенденції: основним об'єктом складу злочину, що передбачає незаконне поводження зі СТЗНОІ, у більшості КК зарубіжних держав є конституційні та особисті права людини; предметом цього складу злочину є не лише СТЗНОІ, а й інші технічні засоби, здатні фіксувати, передавати чи відтворювати інформацію; диспозиція статей КК у пострадянських державах передбачає, окрім придбання, збуту та використання СТЗНОІ, ще і такі діяння, як виготовлення (вироблення) та зберігання інформації (перехоплення, записування з використанням СТЗНОІ та з певною метою); кваліфіковані види незаконного поводження зі СТЗНОІ є лише у КК Республіки Білорусь та України; найбільш суспільно небезпечним незаконне поводження зі СТЗНОІ визнано в Україні, тоді як пострадянські й інші зарубіжні держави цей склад злочину відносять до злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки.

З огляду на проаналізовані теоретичні положення змісту суспільних відносин у сфері забезпечення авторитету органів державної влади, органів

місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері порядку управління, зроблено низку висновків: по-перше, родовим об'єктом цієї групи злочинів доцільно виокремити порядок управління; водночас авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може виступати в окремих випадках додатковим об'єктом; по-друге ці суспільні відносини не можуть бути безпосереднім об'єктом незаконного поводження зі СТЗНОІ.

Встановлено, що залежно від умов незаконне поводження зі СТЗНОІ може спричиняти шкоду або створювати загрозу її спричинення таким сферам суспільних відносин: а) основам національної безпеки; б) порядку обігу інформації про особу; в) виборчим та іншим особистим правам людини і громадянина; г) господарській діяльності; г) суспільним відносинам у сфері охорони службової інформації; д) суспільним відносинам у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; е) правосуддю.

Доведено, що незаконне поводження зі СТЗНОІ не завжди спричиняє шкоду суспільним відносинам або створює реальну загрозу спричинення такої шкоди, а отже, не завжди має визнаватися злочином.

Дослідження предмета злочину, передбаченого ст. 359 КК України, засвідчило, що відсутність законодавчого визначення спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації обумовило те, що сьогодні з-поміж науковців та практиків у галузі кримінального права немає однастайності щодо того, які саме технічні засоби слід відносити до СТЗНОІ. Визначено, що суспільна небезпека таких засобів полягає не у самих засобах, а у тому, як і для чого вони використовуються, а саме у негласному отриманні інформації.

Доведено, що визначення поняття «спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації» надто абстрактне. Відповідно, ця обставина зумовлює те, що правозастосовним органам надаються надто широкі межі його тлумачення. Критерії, що застосовуються експертами для їх визначення, не дають змоги чітко відмежувати СТЗНОІ від будь-яких інших засобів, з допомогою яких можна здійснювати отримання та фіксацію інформації. А використання будь-якого технічного засобу отримання та фіксації інформації (фото-, відеокамер, диктофонів тощо, не залежно від того, чи визнаний він СТЗНОІ) також може порушувати права та свободи громадян, спричиняти шкоду юридичним особам чи державі.

Обґрунтовано, що єдиним способом визначення належності того чи іншого технічного засобу до категорії СТЗНОІ є проведення експертизи відповідним спеціалістом Служби Безпеки України. Однак передбачені нормативно-правовими актами критерії, які водночас належать до інформації з обмеженим доступом, не забезпечують належне дотримання вимог презумпції невинуватості і, відповідно, зумовлюють непоодинокі випадки

необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею.

Доведено, що придбання та збут технічних засобів, що можуть використовуватися для негласного отримання інформації не становлять суспільної небезпеки, якщо такі технічні засоби у подальшому не будуть незаконно використовуватись. Такі діяння можна розцінювати або як правомірні, або як попередню злочинну діяльність за наявності відповідних підстав. Використання СТЗНОІ полягає у їх застосуванні за призначенням – негласному отриманні інформації. Використання цих засобів із будь-якою іншою правомірною метою не становить суспільної небезпеки, а тому не повинно визнаватися кримінально караним.

4. Аналіз поняття суб'єкта злочину, передбаченого ст. 359 КК України, дає підстави стверджувати не тільки про можливість, а й про доцільність застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі вчинення уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння із прихованим застосуванням технічних засобів отримання інформації.

З'ясовано, що ознаки суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 359 КК України, є найбільш проблемним елементом складу цього злочину, оскільки поняття СТЗНОІ, критерії їх визначення не дають змогу у багатьох випадках усвідомлювати особою суспільно небезпечний характер свого діяння, що, своєю чергою, призводить до непоодиноких випадків необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Як підтверджує судова практика, кваліфікація незаконного поводження зі СТЗНОІ за ст. 359 КК України побудована в основному на визнанні винним вини та укладенні угоди при визнанні цієї вини. Випадки доведення вини в інший спосіб трапляється вкрай рідко.

5. Встановлено, що у вироків суду часто відбувається неоднакове застосування ст. 359 КК України. За ідентичних випадків суд ухвалює різні рішення, наприклад, щодо кваліфікації за сукупністю діянь, передбачених ст. 359 та ст. 201 КК України. Це можна трактувати, з одного боку, як неправильне застосування судами положень КК України, а з іншого – як ознаку, що свідчить про надмірну криміналізацію діянь, пов'язаних із незаконним поводженням зі СТЗНОІ.

Встановлено, що абсолютна більшість кримінальних проваджень передбачає застосування оперативної комбінації, пов'язаної з контрольованою закупкою СТЗНОІ. Це засвідчує, що виявити злочин, передбачений ст. 359 КК України, в інший спосіб вкрай важко, а це означає, що норма сконструйована невдало. Це підтверджує і судова практика, оскільки більшість вироків суду за цією категорією справ стосуються незаконного придбання СТЗНОІ. Дещо менше простежується вироків, за якими особа підлягала відповідальності за збут таких засобів. І лише окремі вирок

стосувалися незаконного їх використання. А виявлення злочину тільки за допомогою оперативної комбінації, де працівник правоохоронного органу здійснює закупку СТЗНОІ, може межувати з провокацією вчинення злочину, що є неприпустимим.

6. Аналіз покарань, що призначають суди за вчинення злочинів, передбачених ст. 359 КК України, засвідчує, що судді вважають вчинення цього злочину таким, що становить невелику суспільну небезпеку. Серед видів покарань, що застосовуються за вчинення цього злочину, переважає штраф, який застосовується у 69% випадків, із них у розмірі до 3400 гривень – 68% випадків. Покарання у виді позбавлення волі, якщо і призначаються, то суд в подальшому звільняє особу від відбування цього покарання на підставі ст. 75 КК України (94% випадків). Така статистика переконливо доводить, що суди не вважають ці злочини такими, що становлять велику суспільну небезпеку, тому і вироки виносять із подальшим звільненням від відбування покарання у виді позбавлення волі або штраф у незначному розмірі.

Аналіз санкцій ч.ч. 1, 2, 3 ст. 359 КК України засвідчив, що покарання, визначені у цих частинах, є надто суворими, тому і застосовуються вкрай рідко, або з посиланням на статті КК України, що пом'якшують їх застосування. Фактично, відсутня судова практика щодо застосування ч. 3 ст. 359 КК України.

7. На підставі наведеного вбачається за доцільне: а) ст. 359 КК України виключити; б) врахувати підвищений рівень суспільної небезпеки, що має місце у випадку протиправного отримання інформації з використанням технічних засобів, шляхом доповнення відповідних частин ст.ст. 111, 114, 159, 163, 176, 177, 182, 231, 232-1, 330, 361, 361-2, 362, 376-1 КК України такою кваліфікуючою ознакою: «ті самі дії, вчинені з прихованим використанням технічних засобів, призначених для отримання інформації».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бондаренко В. Я. Об'єкт складу злочину незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за КК України / В. Я. Бондаренко // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 2. – С. 195–205.

2. Бондаренко В. Я. Про суб'єкт складу злочину, передбаченого статтею 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – 2015. – Вип. 39. – С. 228–239.

3. Бондаренко В. Я. Окремі проблеми визначення предмета складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Митна справа. – 2015. – № 2 (98). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 19–26.

4. Бондаренко В. Я. Про суб'єктивну сторону складу злочину передбаченого статтею 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Європейські перспективи. – 2016. – № 3. – С. 146–154.

5. Бондаренко В. О целесообразности криминализации действий, предусмотренных частью 1 статьи 359 Уголовного кодекса Украины / В. Бондаренко // *Legea Şi Viaţa*. – 2016. – Ianuarie. – № 5/2. – С. 9–13.

6. Бондаренко В. Я. Окремі питання визначення поняття спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації / В. Я. Бондаренко // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 6 березня 2014 р.) – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького, 2014. – С. 164–167.

7. Бондаренко В. Я. Про доцільність заборони окремих діянь, предметом складу злочину яких є спеціальні технічні засоби отримання інформації / В. Я. Бондаренко // Проблеми правової реформи та розбудова громадянського суспільства в Україні: матеріали звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 25–29.

8. Бондаренко В. Я. Особливості з'ясування суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.). – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького, 2015. – С. 251–254.

9. Бондаренко В. Я. Чи є мотив та мета факультативними ознаками суб'єктивної сторони статті 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – С. 61–63.

10. Бондаренко В. Я. Особливості з'ясування поняття предмету складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 листопада 2015 р.). – Одеса: ОДУВС, 2015. – С. 28–30.

11. Бондаренко В. Я. Про доцільність криміналізації окремих положень ст. 359 КК України / В. Я. Бондаренко // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 18–19 грудня 2015 р.). – Івано-Франківськ, 2016. – С. 93–96.

АНОТАЦІЯ

Бондаренко В. Я. Кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2016.

Дисертація є комплексним дослідженням питання про кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі СТЗНОІ за кримінальним правом України. У роботі проаналізовано стан наукової розробки у теорії кримінального права та розвиток законодавства України цієї проблематики. Здійснено порівняльне дослідження кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі СТЗНОІ у КК України та кодексах окремих зарубіжних держав.

Доведено необґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності за придбання, збут або використання СТЗНОІ як за окремий самостійний склад злочину. Запропоновано відмовитись від поняття СТЗНОІ, оскільки критерії його визначення, які використовуються, та ті, що пропонують науковці, не дають змогу чітко відмежувати СТЗНОІ від будь-якого іншого засобу отримання чи фіксації інформації. Проаналізовано санкції ст. 359 КК України та покарання, встановлені вироками суду за вчинення цього злочину. Виявлено, що санкції, передбачені у ст. 359 КК України, є надто суворими, оскільки судова практика передбачає надмірне використання підстав для звільнення від фактичного відбування покарання, або призначає мінімальне покарання.

Встановлено, що незаконне придбання, збут або використання СТЗНОІ може спричиняти шкоду або створювати загрозу її спричинення таким сферам суспільних відносин: а) основам національної безпеки; б) порядку обігу інформації про особу; в) виборчим та іншим особистим правам людини і громадянина; г) господарській діяльності; г) суспільним відносинам у сфері охорони службової інформації; д) суспільним відносинам у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; е) правосуддю. Відтак запропоновано передбачити кримінальну відповідальність за порушення цих суспільних відносин, якщо отримання інформації вчинене з прихованим використанням технічних засобів, призначених для отримання інформації, як кваліфікований склад у окремих статтях КК України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; декриміналізація; предмет злочину; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації; кваліфікуюча ознака складу злочину.

АННОТАЦИЯ

Бондаренко В. Я. Уголовная ответственность за незаконное обращение со специальными техническими средствами негласного получения информации за уголовным правом Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук за специальностью 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2016.

Диссертация является комплексным исследованием вопроса об уголовной ответственности за незаконное обращение со специальными техническими средствами негласного получения информации за уголовным правом Украины. В работе проанализировано состояние научной разработки в теории уголовного права и развитие законодательства Украины этой проблематики. Выделен и структурирован ряд вопросов относительно незаконного поведения со СТСПИ, которые рассматриваются неоднозначно или вообще являются нерешенными в уголовном праве Украины. Выяснена социальная обусловленность возникновения необходимости установления и проведенных изменений относительно уголовно-правового урегулирования незаконного поведения со СТСПИ, предложена собственная точка зрения на решение этой проблемы. Проведено сравнительное исследование уголовной ответственности за незаконное обращение со специальными техническими средствами негласного получения информации в УК Украины и кодексах отдельных зарубежных государств. Выделен ряд особенностей зарубежного законодательства относительно уголовно-правовой охраны общественных отношений в сфере незаконного поведения из СТСПИ.

Проведена уголовно-правовая характеристика состава преступления «незаконное приобретение, сбыт или использование специальных технических средств получения информации», на основании которой выделен ряд проблемных вопросов, касающихся каждого из проанализированных элементов этого состава преступления. Предложены конкретные пути решения выделенных проблемных вопросов.

Доказана необоснованность установления уголовной ответственности за приобретение, сбыт или использование специальных технических средств получения информации как за отдельный самостоятельный состав преступления. В частности, предложено отказаться от понятия СТСПИ в связи с тем, что критерии его определения, которые используются, а также те, которые предлагаются учеными, не дают возможности четко отличить СТСПИ от любого другого средства получения или фиксации информации. Данная позиция подтверждена результатами, полученными во время анализа практики

применения настоящей статьи. Выявлено, что фактически единственным основанием признания технического средства СТСНПИ, а соответственно и признание приобретения, хранения или использования этого предмета составом преступления, является вывод экспертизы, методика проведения которой не подлежит разглашению, а перечень предметов, которые могут признаваться СТЗНОИ, приблизителен и очень общий. Установлено, что абсолютное большинство лиц привлечено к уголовной ответственности за ст. 359 КК Украины, таким образом фактически освобождены от отбывания наказания или получили минимальное наказание.

Установлено, что незаконное приобретение, сбыт или использование СТЗНОИ может вызывать вред или создавать угрозу ее причинения таким сферам общественных отношений: а) основам национальной безопасности; б) порядку обращения информации о лице; в) избирательным и другим личным правам человека и гражданина; г) хозяйственной деятельности; д) общественным отношениям в сфере охраны служебной информации; е) общественным отношениям в сфере использования ЭВМ (компьютеров), систем и компьютерных сетей и сетей электросвязи; ж) правосудию. В связи с этим предложено предусмотреть уголовную ответственность за нарушение этих общественных отношений в случаях, если получение информации совершенно со скрытым использованием технических средств, предназначенных для получения информации, как квалифицированный состав в отдельных статьях КК Украины.

Ключевые слова: уголовная ответственность; декриминализация; предмет преступления; специальные технические средства негласного получения информации; квалифицирующий признак состава преступления.

ANNOTATION

Bondarenko V. J. Criminal responsibility for illegal dealing with special technical means of private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv state University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine. – Lviv, 2016.

The dissertation deals with the comprehensive scientific research of the problem on criminal responsibility for illegal dealing with special technical means of private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine. The state of the research in the theory of criminal law and the development of the Ukrainian legislature on these issues are analyzed. The comparative analysis of criminal responsibility for illegal dealing with special technical means of private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine and Codes of separate foreign states has been made.

The groundlessness of setting criminal responsibility for illegal buying, selling and using special technical means of private getting of information as for the separate independent corpus delicti is proved. It is suggested to deny the concept of STMPGI because the criteria of its defining, as used as offered by the scientists, don't give the opportunity for clear drawing a boundary line between STMPGI and any other means of getting or fixing the information.

It is stated that illegal purchase, sale or usage of special technical means of private getting of information may cause damage or pose a threat of its causing to such areas of public relations as: a) grounds of the national safety; b) order of information circulation about a person; c) electoral and other personal rights of a human and a citizen; d) economic activity; e) public relations in the sphere of the official information safety; f) public relations in the sphere of using computers, systems and telecommunication and computer networks; g) justice.

In this connection it is proposed to provide criminal liability for violation of these public relations in the cases when getting information was committed with latent usage of technical means designed to obtain information as qualified corpus delicti in certain articles of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal liability; decriminalization; subject of a crime, special technical means of private getting of information; qualifying feature of corpus delicti.

Підписано до друку 23.11.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 139-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.